

Анна Чолева

АКАД. ИВАН ДУЙЧЕВ И БЪЛГАРСКАТА ОНОМАСТИКА (1907 – 1986)

Видният български историк-медиевист акад. Ив. Дуйчев е роден в София през 1907 г. Той завършва специалност история в СУ "Св. Климент Охридски" през 1932 г. Има шанса да слуша лекции и да получава напътствия от изтъкнатите професори Васил Златарски, Петър Ников, Петър Мутафчиев и др. По-късно заминава за Рим, където специализира византийска история и филология, гръцка и латинска палеография и архивистика. Престоят му в Рим и Ватикана завършва със защита на докторска дисертация *Българските Асеновци във Византия*. След завръщането му в България той постъпва в СУ "Св. Климент Охридски" като асистент, не след дълго става доцент. Дуйчев оглавява катедрите по история на България, на Византия и Европейския югоизток. Професор е от 1967 г. и завеждащ Секция по библиография, научна информация и историческа география в Института за история при БАН. Академик е от 1981 г., член на чужди научни академии, на международни редакционни комисии за издаване на изворното богатство за Средновековието.¹

През последните години бе създаден и придоби известност "Научен център за славянско-византийски проучвания Иван Дуйчев" към СУ "Св. Климент Охридски". В него се помещава завежданата от учения богата библиотека от близо 20 000 тома заедно с личния му архивен фонд. Трудовете на акад. Дуйчев включват над 500 заглавия.

В основите на тази неизчерпаема творческа активност е заложена неговата блестяща научна подготовка, стремежът му към осветляване на някои недобре проучени периоди от историята на българския народ, безкрайното уважение към изворния материал и откривателския му дух. Основна тема в проучванията на Дуйчев е българското Средновековие (от IV до XVIII в.), което той разглежда многоаспектно. Голяма част от произведенията му са посветени на славяно-византийските исторически

и културни отношения, без съмнение – темата на неговите изследователски предпочитания.

В безкрайните простори на историческите му научни интереси и занимания се откриват места, отредени, както за помощи на историята и езиковедните науки, така и за други науки. Без да е основна цел и обект на неговите търсения, ономастиката заема едно определено и то не малко място в изследванията на Дуйчев. Допирните му точки с тази наука са много осезаеми. Може би трябва да се направи най-напред уговорка, доколко неговите трудове, съдържащи ономастичен материал, по своята същност са ономастични. Ако приемем схващането на Сталтмане², че дори и само списък с оними е ономастичен речник, т. е. ономастична работа, то тогава ще се окаже, че за акад. Дуйчев трябва да говорим като за един продуктивен и без съмнение плодотворен учен-ономаст, а това няма да е учудващо, като се имат предвид мащабите на неговите проучвания.

Не бихме могли в тези бележки да споменем цялата изследователска продукция на автора, свързана с ономастиката. С право се споменава, че трябва да се обърне повече внимание на съчиненията му, които биха имали значение за бъдещи научни разработки.³

Приносите на Дуйчев за българската ономастика условно можем да разделим на две части. В едната се включват историческите му трудове, в които е поместен и ономастичен материал, както и редица публикации върху средновековната ни книжнина. Няма да бъде пресилено, ако се каже, че тук би трябвало да попадне почти цялата му научна продукция и то напълно обяснимо – повечето негови изследвания изобилствуват от лични, селищни, местностни и водни имена. Този средновековен микротопонимичен материал е неocenимо богатство за българската ономастика, което за съжаление досега не е било обект на специално изследване. Известно е, че периодът XIII–XV в. не е достатъчно документиран. Това засяга и ономастичната наука, която изпитва глад за материали от Средновековието. И именно Дуйчев прави успешни опити да запълни тази най-голяма празнина, насочвайки изследванията си и към домашните ни извори. Двухтомникът му *Из старата българска книжнина* (Т. I, 1940; Т. II, 1944) съдържа богат онимичен материал. За ономастите представлява особен интерес том II, в който са поместени царските грамоти, съхранили много средновековни ойконими и топоними, досега не всички локализирани, обект и на настоящи изследвания. От голямо значение за ономастиката е и неговата монография *Рилският светец и неговата обител* (С., 1947) с изобилен топонимичен материал от сегашната Софийска област.

Към другата част от неговото ономастично наследство трябва да причислим трудовете, които се доближават най-много до ономастичното изследване. Това са работи, предимно върху българската книжнина.⁴ В тях той прилага и някои типично ономастични методи на проучване. Дуйчев тълкува местните и личните имена, привежда богат съпоставителен материал, локализира изчезнали селища на базата на топонимичните данни. Именно в тези съчинения се убеждаваме, че ономастиката, макар и не негова приоритетна област, се оказва често в полезрението на научното му дирене.

Неговият труд *Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г.* (С., 1986) е с огромно приносно значение и за ономастичната наука. Грамотата е хрисовул, даден от цар Иван Шишман на Рилския манастир, където се съхранява и до днес. Този автентичен паметник от българското Средновековие изобилства с микротопоними и ойконими (близо 60 онима) и с право авторът им обръща голямо внимание. Той подробно описва местностите и селищата, изброява всички известни до момента становища относно произхода, значението и локализирането им, прилага съпоставителен материал, прави критичен анализ на някои от изказаните мнения. В тази част неговото изследване с право може да бъде наречено ономастично. Но както и самият автор споменава, “трябва със съжаление да се признае, че въпреки всички положени досега усилия, не всички топоними и хидроними... са задоволително разяснени и локализирани”.⁵

Тук Дуйчев дава напътствия за бъдещо ономастично изследване, от което става ясно, че освен ревностен ценител на историческия писмен извор, той обръща внимание и дава израз на своята загриженост към подробните, старателни и навременни теренни проучвания. “Необходимо е допълнително обхождане на цялата местност около Рилската обител и още по-внимателно разпитване на местните жители, с оглед на това да се съберат всички свидетелства, запазени особено в народната памет..., преди те да изчезнат напълно и да бъдат заличени”.⁶

Дуйчев посвещава редица свои статии на отделни антропоними и топоними. Разглежда произхода и значението на личните имена на наши владетели: *Аспарух, Пресиам (Пресиан), Племимир, Анка/Анна/, Асен, Борил, Борис, Десислава, Добротица* и др. Обяснява и много топоними: *Браничева, Троян, Мелник, Анхиало, Балкан, Червен, Сердика* и др. Има публикация и върху имената на прабългарските ханове.

Някои от по-ранните му творби са събрани и излизат в отделни сборници (1973, 1981). Интерес за масите представлява сборникът от 1981 г. *Проучвания върху средновековната българска история и*

култура – обособена е отделна глава “Ономастични и етимологични изследвания”. Тук е публикувано отново изключително ценното за българската ономастика изследване на Дуйчев *Славянски местни и лични имена във византийските описни книги*. Онимите са етимологизувани, приведени са българските им съответствия, посочват се и старобългарски форми. Издиреният и проучен от него материал може да се използва и в бъдещи ономастични проучвания.

Трябва открито да заявим, че трудовете на акад. Дуйчев са едни от най-богатите източници на ономастичен материал за Средновековието. Творческото дело на изтъкнатия ни учен е трудно обхватно. Важното за нас е, че в морето от теми и проблеми той отдели място и за ономастиката. Връзките му с тази наука са засвидетелствани още в първите негови работи. Това е показателно за огромното значение, което има ономастиката за останалите науки, в частност за историята и езикознанието, както и за доказването на тяхната взаимна зависимост. Трябва да бъдем благодарни и да отдадем дължимата почит към огромното научно дело на блестящия историк-медиевист, който ни завеща богат материал за изследване и разкри нови перспективи в областта на българската ономастика.

Трудовете на акад. Ив. Дуйчев, свързани с ономастиката:

- 1) Същинското значение на името у *Μοκρος* Анна Комнина. – *Македонски преглед*, 8, 1933, № 3, 14–35; № 4, 1–120.
- 2) Един дубровнишки пътепис за нашите земи през XVI в. – *ИБГД*, 3, 1936, 240–244.
- 3) *Branicevo*. – In: *Dictionary d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. X. Paris, 1938, p. 426.
- 4) Българският княз Пленемир. – *Македонски преглед*, 13, 1942, № 1, 13–20.
- 5) Из старата българска книжнина. 1. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. С., 1940; 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. С., 1944.
- 6) Рилският светец и неговата обител. С., 1947.
- 7) Гръчко женско име Пикало. – *Изв. на Археолог. институт*, 17, 1950, 290–291.
- 8) Имя Аспарух в новооткрытых надписях Грузии. – In: *Архив orientalni*. Praha, 21, 1953, 353–356.
- 9) Гръцки извори за българската история I – VI (колектив). С., 1954–1965.

- 10) Осеновица–Асеновица. – В: А. Теодоров-Балан. С., 1955, 251–256.
- 11) Върху някои български имена и думи у византийските автори. – В: Езиков. изследвания в чест на Стефан Младенов. С., 1956, 157–162.
- 12) Географски преглед на Родопската област. – Из миналото на българомохамеханите в Родопите. С., 1958, 11–14.
- 13) Географски описания в средновековната българска книжнина. – В: Н. В. Михов. С., 1959, 157–170.
- 14) Пресиам – Пресиан. – В: Езиково-етнографски изследвания в памет на Ст. Романски. С., 1960, 479–482.
- 15) Славянски местни и лични имена във византийските описни книги. – ИИБЕ, 8, 1962, 197–215.
- 16) Markellai-Marcellae. Un toponyme latin méconnu. – Revue des études sud-est européennes. Bucaresti, 4, 1966, № 3–4, 371–375.
- 17) Der protobulgarische Name Sondoke-Sundice. – Polychronion. Festschrift Dr. Franz Dölger. Heidelberg, 1966, 181–183.
- 18) За най-старата история на Троян. – В: Юбилеен сборник Град Троян. С., 1968, 11–17.
- 19) Melnik an Moyen âge. – In: Byzantion 38, 1968, 28–41.
- 20) Именникът на първобългарските ханове и българската държавна традиция. – Векове, 1973, № 1, 5–11.
- 21) Anchialos. – In: Lexicon des Mittelalters. T 4. München – Zürich, 1979, Sp. 577.
- = Anka (Anna), bulgarische Fürstin. – In: Lexicon des Mittelalters. T 4. München–Zürich, 1979, Sp. 651–652.
- = Arbanasi. – In: Lexicon des Mittelalters. T 4. München–Zürich, 1979, Sp. 869.
- = Asen I. – In: Lexicon des Mittelalters. T 6. München–Zürich, 1979, Sp. 1106.
- = Aseniden. – In: Lexicon des Mittelalters. T 6. München–Zürich, 1979, Sp. 1106–1107.
- = Asparuch. – In: Lexicon des Mittelalters. T 6. München–Zürich, 1979, Sp. 1107.
- = Balkan. – In: Lexicon des Mittelalters. T 7. München–Zürich, 1979, Sp. 1380–1381.
- = Bojan, bulgarischer Prinz. – In: Lexicon des Mittelalters. T 2. München–Zürich, 1981, Sp. 353.
- = Bojana, Stedlung und Kirche. – In: Lexicon des Mittelalters. T 2. München–Zürich, 1981, Sp. 353.

= Boril, bulgarischer Zar. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1981, Sp. 458.

= Boris I, bulgarischer Fürst. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1981, Sp. 458.

= Boris II, bulgarischer Zar. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1981, Sp. 458–459.

= Červen. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1983, Sp. 1636.

= Chrelja, Stefan Dragovol. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1981, Sp. 1896.

= Slemens von Ochrid. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 2. München—Zürich, 1984, Sp. 2146–2147.

= Dejan Sevastokrator. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 3. München—Zürich, 1984, Sp. 609.

= Moesia (Mysia, Misia). – In: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*. T 2. Roma, 1984, coll. 2274–2280.

= Serdica. – In: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*. T 2. Roma, 1984, coll. 3151–3152.

= Tracia (Thracia). – In: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*. T 2. Roma, 1984, coll. 3496–3497.

= Desislava, Gemahlin des Sebastokrators Kalojan. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 3. München—Zürich, 1985, Sp. 749.

= Dobrotica. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 3. München—Zürich, 1985, Sp. 1151.

= Durostorum. – In: *Lexicon des Mittelalters*. T 3. München—Zürich, 1985, Sp. 1483–1484.

22) Извори за историята на Черноморието. – Средновековна България и Черноморието. С., 1982, 7–17.

23) Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г., С., 1986.

24) Очерк върху средновековната история на Мелник. – В: Мелник – градът в подножието на Славова крепост. Т. 1. С., 1989, 18–34.

25) Мястото на Чипровци в националната ни история. – В: Чипровци (1688–1988). С., 1990, 7–18.

*К о в а ч е в, Николай. Отражение на топонимията в грамотите на българските царе от XII–XIV век. – В: Търновска книжовна школа, № 5. Паметници, поезика, историография. В. Търново, ВТУ, 1994, 291–303.

¹Подробни биографични данни вж.: Гюзелев, В. Ученият и човекът Иван Дуйчев; Проф. Ив. Дуйчев и проучването на българското средновековие. –

В: Б ъ л г. средновековие. Българосъветски сборник в чест на 70 год. на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, 15–19; Б о ж и л о в, Ив. Проф. Ив. Дуйчев и българското средновековие. – В е к о в е, 1973, № 3, 77–79; Дуйчев. – В: К и р и л о-Методиевска енциклопедия. Т. I (А–З). С., 1985, 617–620; F o l l i e r i, E. Ivan Dujčev, Notizia biografica e bibliografica. – Byzantion 47, 1977, 5–41.

² С т а л т м а н е, В. Э. Ономастическая лексикография. М. 1989, № 9.

³ Г ю з е л е в, В. цит. съч., 16.

⁴ За подробна библиография на Ив. Дуйчев вж.: М а т а к и с е в а, М. и В. Вълчев. Библиография на трудовете на проф. Ив. Дуйчев (1931–1976). – В: Б ъ л г. средновековие. С., 1980, 20–33; Б о ж и л о в, Ив., цит. съч., 1985; F o l l i e r i, F. Bibliography I. Dujčev (1931 – 1971). London, 1971; Bibliografia di I. Dujčev. Medioevo bizantinoslavo. Т. (31–64). Roma, 1965, XI–XXXVI; Т. II (65–67), Roma, 1968, VII–XII; Т. III (68–70), Roma, 1971, VII–XVI; Т. IV (1971 – 1990) (под печат).

⁵ Д у й ч е в, Ив. Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г. С., 1986, 59.

⁶ Д у й ч е в, Ив., пак там.